

„Hívek maradtak bajban, vészben...”

Fejezetek a Kárpátaljai
Református Egyház
20. századi történetéből

PRO FIDE ET PATRIA

Narancsik Imre
KUTATÓI MŰVELY

NEB

HERVÉNYI BÖLSEKÉZSI KÖZÖSSÉG

„Hívek maradtak bajban, vészben...”

Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház
20. századi történetéből

Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala –
Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány
Budapest, 2022

A kötet tanulmányai a Narancsik Imre Kutatói Műhely egyháztörténeti kutatásai keretében készültek.

Szerkesztette Erdős Kristóf és Szamborovszkyné Nagy Ibolya

Lektorálta Braun László

© NEB Hivatala, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2022

© Barta Elemér, Fodor Gusztáv, Keresztyén Károly, Molnár D. Erzsébet,
Szamborovszkyné Nagy Ibolya, Székely Marianna, Túri László, 2022

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója, a Református Közéleti és
Kulturális Központ Alapítvány ügyvezetője

Olvasószerkesztő: Lehotka Gábor

Könyvterv: Varga Júlia

Borító: a verbőci református templomot ábrázoló fénykép alapján készítette
Varga Júlia

Nyomta: Gelbert Eco Print Kft.

ISBN 978-615-5656-38-5

Tartalom

Előszó 7

A Narancsik Imre Kutatói Műhelyről 13

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

„Az időközben bekövetkezett mélyreható változások figyelembevételével...” 19

Fodor Gusztáv

A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör
lelkészeinek perében 61

Keresztyén Károly

A szovjet hatalomátvétel és ideológia bevezetésének hatásai és követke-
ményei a Kárpátaljai Református Egyház működésére a korai években. 91

Molnár D. Erzsébet

A templom- és közösségépítő 127

Barta Elemér

Kovács Zoltán tiszaujlaki református lelkipásztor szolgálata 1944–1948
között 147

Túri László

Husztai Béla élete a Kígyósi Református Egyházközségtől Szibériáig
(1944–1957) 171

Székely Marianna

A verbóci református templom bezárásának körülményei. 207

Summary 237

Névmutató 249

„Az időközben bekövetkezett mélyreható változások figyelembevételével...”

A Nagyberegi Református Egyházközség belső élete
1944–1951 között

Bevezetés

„Az egyháztörténelem teológiai tudomány. Ez azt jelenti, hogy Janus-arcú: tárgyában természetfeletti (az Egyház, mint Krisztus misztikus teste vagy »Isten vándorló népe«), módszerében profán (történeti kritika). Az egyház valódi, belső történetét csak hitvilágán keresztül lehet megérteni, megközelíteni és a valóságnak megfelelően ábrázolni. Külső története is ehhez igazodik”¹ – írta Adriányi Gábor 1989-ben, amikor újra nyíltan lehetett fordulni az egyháztörténeti tematikához. A szerző gondolataival teljesen egyetértve folytatnánk, hogy az azonban még huzamos ideig mégis intézmény- és teológiatörténeti feltárást jelentett. Mi egyértelműen történetírói és társadalomtudományi szemszögből közelítjük meg a kérdést, s vizsgáljuk a zömmel mikrotörténeti kérdéseket, illetve azok közösségünkre hatást gyakorolt problematikáját, vagyis a történettudomány, azon belül a helytörténet-írás eszközeivel próbáljuk feltárni és leírni a kutatott időszakot.

1 Adriányi 1989, 325.

Szeretnénk hinni, hogy a polemikus vagy triumfalista egyháztörténet-írás korszaka lejárt, s a kellemetlen tények elkendőzése, ködösítése, illetve csak a pozitív dolgok kidomborítása és dicsőítése már nem a főszó. Az is fontos, hogy ne a „ma szemüvegén” keresztül nézzünk visszafelé, és főleg ne ítélkezzünk vagy mentünk fel valakit, bárkit, hanem objektivitásra törekvő következtetések levonására törekedjünk annak a kornak a kritériumai alapján, amelybe kutatásunk tárgya tartozik. Persze ezek a szubjektív elemek aztán változó arányban, de betüremkednek a szövegekbe. Teljes kiszűrésükhöz szakavatottságra és a sorok között is olvasni tudó szemre van szükségünk (és a Szentlélek segítő jelenlétére).

A makrotörténeti megközelítések sokszor politikatörténeti vagy épp ellenkezőleg, teológiai szempontokból tárgyalják az adott korszakot. Az egyház belső élete, amelyet csak alulról lehetett érzékelni, s amelyet az egyes egyházközségek éltek meg, ritkábban kerül kutatási célkeresztbe. Azt, hogy hogyan élte egy falu a hitéletét vagy hogyan gyakorolta hivatását egy lelkész – nehezebb megfogni, mert a konkrét adatok ilyen szinten gyakran „elfolynak”, a közelmúltról oral history formájában begyűjtött információknak pedig ritkán van kontrollforrása mifelénk.

Mivel az egyháztörténet a nemzet, azon belül kárpátaljai nemzetrészünk múltjának is része, ezért elengedhetetlen a régió történetének folyamatába való megfelelő beágyazása is.

Az írott forrásokról

Kisebb hazánkban, Kárpátalján több mint egy emberöltő óta nemcsak hogy nem létezett az egyháztörténet, de tilos vagy büntetendő cselekedetnek számított, hacsak nem ateista szemszögből közelítette meg a szerző a kérdést. S míg magyarországi viszonylatban

az egyháztörténet-íráshoz néhány alpmű rendelkezésre áll,² addig a majdnem fél évszázadig a Szovjetunió részeként tengődő vidéken ez sem mondható el. Nálunk alapvető problémaként jelenik meg a források hiánya vagy jelentős hiányossága, mivel az egyes egyházközségeket, egyházi személyeket vagy a szovjet időszakban torzzá vált egyházszervezetet érintő írott források alig maradtak fenn az 1944 utáni időszakról.³ Amiket primer írott forrásként felhasználtunk, azok a megmaradt vagy előkerült Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának korabeli jegyzőkönyvei és egyházmegyei körlevelek csupán.⁴

A presbiteri jegyzőkönyveket egy A4-es formátumú, vonalas könyvben írták tintával és sűrű kézírással. Az 1944. évből csak a szovjet csapatok megjelenése előttről található bejegyzés. Alább az átláthatóság kedvéért táblázatba rendeztük a feldolgozott jegyzőkönyvi részeket.

1. táblázat. *A Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának jegyzőkönyvi beírásai*

<i>Év</i>	<i>A jegyzőkönyvi beírás keltezése</i>	<i>A szöveg terjedelme (A4-es oldalon)</i>	<i>Hány napirendi pontot tárgyaltak</i>
1945	június 3.	6	7
1946	január 13.	2	3
	február 17.	3	4
	július 12.	Bejegyzés nem készült róla, csak az ezt követő jegyzőkönyvi szöveg utal rá több helyen	
	szeptember 1.	5	8

2 Vö. Balogh 2007.

3 Ennek objektív okát részletesen lásd Szamborovszkyné Nagy [é. n.].

4 A jegyzőkönyvek egy vastag, fűzött és bélyegzővel számozott oldalú könyvbe íródtak, amelyet jelenleg a helyi lelkészi hivatalban őriznek, és 1941. évi a benne található első bejegyzés.

<i>Év</i>	<i>A jegyzőkönyvi beírás keltezése</i>	<i>A szöveg terjedelme (A4-es oldalon)</i>	<i>Hány napirendi pontot tárgyaltak</i>
1947		Nincs bejegyzés, csak a következő év jegyzőkönyvi szövege utal rá	
1948	február 11.	2	6
1949	március 12.	2	3
	június 27.	1	3
	július 4.	1	4

(Forrás: a Nagyberegi Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyveinek 64–80. oldalai alapján)

Azt is meg kell jegyezni, hogy a korabeli egyházközségi jegyzőkönyvi beírások, ahogyan távolodunk 1944-től – valószínűleg kényszerűségből és félelemből –, az idő előrehaladtával egyre szűkszavúbbá váltak, s bár a tárgyalandó napirendi pontok számában nincs tendenciózus változás, a lejegyzett szövegek terjedelme radikálisan csökkent, amit a táblázat jól érzékeltet. Folyamatosan olvasva az is kiderült, hogy több ülés jegyzőkönyvének szövegét és határozatait nem vezették bele a könyvbe, csak utaltak rájuk. A táblázatból jól kitűnik az is, hogy az 1947. évről egyetlen bejegyzés sem született, pedig tartottak presbitériumi ülést, mert az 1948. évi bejegyzésekben hivatkoztak rájuk. A lejegyzett szövegekben nem található sem szerkezeti, sem stílusbeli változás az előző időszakhoz képest: a lelkész, az egyházmegye által előírt rend szerint, igeolvasással és imádsággal nyitotta meg az üléseket, majd a jegyzőkönyv a megjelentek teljes név szerinti felsorolásával folytatódott, aztán konstatálták, hogy az ülés az E.T. I. tc. 67. §-a szerint előírt körülmények között lett összehívva, és a megjelentek számával határozatképes a gyűlés. Ezután kijelölték a jegyzőkönyvet hitelesítő tagokat, felolvasták az előző gyűlés szövegbe foglalt határozatait, s jóváhagyták azt. Az épp aktuális ügyet minden esetben a 3. napirendi pontban tárgyalták.

A szekunder források között említhetők az egyházközségek egykori tagjainak korabeli személyes feljegyzései, rendőrségnél tett írásos feljelentések, periratanyagok, kihallgatási és szembesítési jegyzőkönyvek és visszaemlékezések. Amint látható, túlsúlyban vannak a szubjektív források, melyek sokszor önigazolások, és hallgathatnak esetleg olyan történetekről, amelyek más megvilágításba helyeznék az emlékező életművét.⁵

Sajátos írott forrásként jelenik meg Nagyberég település kapcsán az e témát is érintő, egykori szovjet belügyi szervek,⁶ majd a KGB⁷ által lefolytatott ügyek nyomozati anyagai, kihallgatási jegyzőkönyvei és bírósági periratok anyagai. Ezeket az ügyiratokat jelenleg Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai Hivatalának Levéltárában, Ungváron őrzik.⁸ A periratanyagok terjedelmüket tekintve igen változók, ám a legkisebb is több mint 120 oldalt tesz ki. Az akták zöme tintával és kézzel írt kihallgatási, szembesítési és bírósági jegyzőkönyveket, határozatokat, nyomozati dokumentumokat tartalmaz, ám szép számmal akadt köztük olyan is, amelynél fényképeket, tárgyi bizonyítékokat, különböző iratok másolatait is csatoltak hozzájuk. Ezek az iratok nagyon sok tényinformációt tartalmaznak az elítéltekről, a beidézett tanúkról, a nagyközség társadalmi viszonyairól, emberek egykori és akkori pozícióiról, a faluban történt eseményekről. Ám a periratok forrásértéküket tekintve egyszerre effektívek és potenciálisak, így ebből kiindulva

5 Balogh 2007.

6 A szovjet Belügyi Népbiztosság orosz megnevezésének rövidítése NKVD. Oroszul: НКВД – Народный комиссариат внутренних дел, magyar átírásban *Narodnoj Komisszariat Vnutrennyih Gyel*, az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között.

7 A KGB az Állambiztonsági Bizottság orosz megnevezésének rövidítése. Oroszul: КГБ – Комитет государственной безопасности, magyar átírásban *Komityet gosudarstvennoj bezopasznosztyi*.

8 A biztonsági szervek levéltárának kutathatóságáról lásd Szamborovszkyné Nagy 2016a, 131.

csak forráskritika után használhatók fel az azokban szereplő információk tényként.

Sokat segítettek az események felvázolásában, a történeti képek kontúrjainak tisztításában a település idős lakosaival, illetve az érintett személyek leszármazottaival készített interjúk, akik – igaz, sokszor gyermekként, de – megélték azt a kort, amelyről a tanulmány szól, s nem utolsósorban ismerték azokat a személyeket, akik az egykori nagyközséget, valamint az egyházközséget irányították. Külön köszönettel tartozom a családi hagyatékokból előkerült írásokért, fotókért, iratokért és dokumentumokért.⁹

A mélyreható változások elindulása a községben

Az akkor mezővárosi rangban lévő Nagybereget a szovjet hadsereg csapatai 1944. október 26-án érték el egy Munkács és Beregszász felőli átkaroló hadművelettel. A faluban a két világháború között jelentős volt a kommunisták száma, így nem okozott különösebb gondot a szovjetek által követelt *komitét*¹⁰ felállítása. Pár nappal a szovjet hadsereg megjelenése után összeült a faluházán a komitét, amelynek tagjai voltak: Vokány József, id. Kun Gábor, Mester Zsigmond, Petrik Elek, Luka János, Varga Károly, Lengyel József, Weisz Miksa, Bodnár Bertalan és Zsupán László.¹¹ A községi népbiztosság bírójává (elnökévé) egy Vokány József nevű ruszin

9 Ezúton is köszönetem fejezem ki a leszármazottaknak, akik mindezeket megosztották velem és felhasználásukhoz hozzájárultak.

10 A *komitét* elnevezés az egykori visszaemlékező leírásában szerepelt, a hatalom ezt a szervet később Községi Népbiztosságnak nevezte.

11 Füzesi Elemér (1918–2001) egykori nagyberegi lakos feljegyzései alapján. A kéziratot a leszármazottai bocsátották rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök a családnak.

embert,¹² jegyzőjévé (titkárává) Weisz Miksa német koncentrációs táborból visszatért, izraelita vallású lakost,¹³ milicista (rendőr-) parancsnokká Varga Károlyt, helyettesévé pedig Marinka Bertalan¹⁴ ugyancsak ruszin embert nevezték ki. Nagy Margit egykori nagybereg-i lakos 1944–1945-ben vezetett naplójában ezt így fogalmazta meg: „Hát Uram teremtem, mit látok azon a község házában, ahol még nem is olyan régen, tisztos távolságban kellett megállni az asztaltól, most azon az asztalon ül a zsupán, a község gazdája, a lábát lógatja, mint akinek jó rendes a szénája. És a többi – a többi. Ott van zsidó, cigány, csordás, bekerült oroszok. Ezek igazgatják a községet, ezek bitorolják a község házát.”¹⁵

Még egy hónap sem telt el az „új gazdák” kinevezése után, amikor a november 13-i 0036. számú titkos rendelet alapján november 18–19-én a település férfi lakosai közül „308-at adtak át a hadifogolygyűjtő pontnak”.¹⁶ Közülük 120-an ténylegesen a magyar hadseregben szolgáltak, ám 184-en civilek voltak, akik *csak* hadköteles (18–50 év közötti) korban jártak, valamint még 4 csendőr. Az 1945. július 4-én felsőbb utasításra, a Nagybereg-i Községi Népbiztosság által összeállított lista szerint már csak 326 „bereg-i polgár tartózkodott hadifogolylágérben”.¹⁷

12 Lásd: *История городов и сёл Украинской ССР. Закарпатская область*. Институт истории Академии наук УССР, Киев, 1982. с. 139.

13 UBSZKHL, 7. fond, C-54. ügyirat, 11. lap, Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області.

14 Uo.

15 UBSZKHL, 7. fond, C-54. ügyirat, „Az ügьhöz kapcsolódó tárgyi bizonyíték csomagja” feliratú borítékban található napló 42. írott oldala.

16 Итоги направления с пунктов регистрации военных комендатур на пункты военнопленных на участке 88 пограничного карпатского полка войск НКВД 4 Украинского фронта за период с 18 по 19. 11. 44 г. Редактор: Федака, 2004. с. 40.

17 E lista szerint 116 főt hívtak be közülük a magyar hadseregbe, és 210 főt civilként hurcoltak el. A lista eredetijét lásd: KTÁL P-14. fond, 1. opisz, 220. ügyirat, 34–35. lapok.

Ezekkel párhuzamosan gőzerővel zajlott a falu szovjetesítése, ami elsősorban a földbirtokviszonyok erőszakos átalakítását jelentette. Ám mivel Nagybereg a Schönborn-Buchheim-uradalomhoz tartozott, ezért nagybirtokosokat nem találtak, bár olyanokat igen, akiknek több földjük volt, mint amennyit a földosztásról szóló, 1944. november 29-én megjelent rendelet kiosztani engedélyezett, vagyis 10 hold.¹⁸ Ez lett az alapja annak, hogy akiknek helyi viszonylatban a legtöbb földjük volt (de legalábbis 10 holdnál több), azokat kikiáltották antiszociális elemnek (később kuláknak), és vagy az egész földjüket, vagy a fölöst a még 1944 őszén az államtól kapott földek tulajdonosaiból létrehozott, úgynevezett földműves egyesület művelése alá adták. Ez a földműves egyesület azt jelentette, hogy a föld névlegesen a falusi gazdák tulajdonában volt, de azt közösen művelték meg, vagyis nem volt felosztva parcellákra.¹⁹ Ez lett a kollektív gazdálkodáshoz vezető út első lépcsőfoka.²⁰ Aztán 1947. március 15-én „163 nincstelen és szegény paraszt” bevonásával létrehozták Nagyberegen a Beregszászi járás (akkor körzetnek hívták) első mezőgazdasági *artelét*²¹ (szövetkezetét). Ez lett a későbbi Lenin Kolhoz.

A szovjetesítéssel egy időben – a KGB egykori levéltárában eddig megtalált és feltárt periratanyagok alapján – a községben már 1945 tavaszán elkezdődtek a kreált vádak alapján történt le tartóztatások.²² A kutatás jelenlegi állása szerint tizenhét egyko-

18 KTÁL P-14. fond, 1. opisz, 1. „a” ügyirat, 5. lap. Közli Molnár D. 2015, 66.

19 Aztán ennek az egyesületnek a használatába került minden olyan föld is, amelyet a koncepciók perekben elítélt emberektől a teljes vagyonek kobzása következtében elvett az állam.

20 Molnár D. E. 2015a, 67.

21 Füzesi Elemér (1918–2001) egykori nagyberegi lakos feljegyzései alapján.

22 Az egykori KGB épületében jelenleg Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai Hivatala található, amely az egykori szovjet állambiztonsági hivatal összes ügyiratát átvette és kezeli a mai napig. Ennek a hivatalnak a levéltárában találhatóak a szovjet időszakban a KGB által lefolytatott bírósági eljárások periratanyagai.

ri nagybereggi lakosnak találtuk meg a periratanyagát, akik közül ötven voltak egykor presbiterek: P. Füzesi Béla, Nagy Béla, Valkóc Bálint, Mester Bálint, Nagy Gedeon.

A nagybereggi egyházközség életének változásai az új hatalom árnyékában

A református egyházközség és a nagybereggi lakosok kifejezések 1944-ben majdnem ugyanazt jelentették, ugyanis az 1941-ben megtartott legutolsó népszámlálás adatai szerint a faluban 2504 fő élt összesen,²³ amelyből 2102 fő tartozott a református felekezethez,²⁴ ez pedig az összlakosság 83,94%-át tette ki. Ebből kifolyólag a reformátusok életének változásai egyben a település lakossága életének változásait jelentették. Márpedig a szovjet hadsereg megjelenésével először egy etnikai tisztogatást hajtottak végre a faluban, aztán pedig nemcsak a birtokviszonyok megváltozását és a kolhozosítást generálták, hanem egy jelentős ideológiai és erkölcsi mintaváltást is elindítottak.

Az az állami ideológia, amely 1917-ben hatalomra jutott Szovjet-Oroszországban, az egyházat ellenségének tekintette, mivel abban a társadalomra hatni tudó, erős riválisát látta. A Szovjetunióban aztán az egyházellenességet az állam teljes hatalmával

23 KSH Könyvtár, *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1947. (Kézirat gyanánt.) II. Részletes kimutatás, 32. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=61&layout=s&query=nagybereg (letöltve: 2017. december 20.).

24 KSH Könyvtár, *1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület.)* Budapest, 1990. (Kézirat.) III. Községi adatok 4. A népesség vallás, anyanyelv, illetve nemzetiség szerint, 242. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek_ohkivul/?pg=255&layout=s&query=-nagybereg (letöltve: 2017. december 20.).

hirdette, s ennek megfelelően 1943-ig az egyházakkal a Belügyi Népbiztosság foglalkozott. A gyökeresnek látszó változást Sztálin a világháború ötödik évében indította el, aminek nemcsak stratégiai és/vagy katonapolitikai okai voltak, hanem egy saját, *szovjet egyházat* akart létrehozni. Ennek első lépéseként 1943 szeptemberében felállították az Orosz Ortodox Egyházügyi Tanácsot,²⁵ majd 1944. május 19-én a Népbiztosok Tanácsa 572. számú rendeletével a minden más felekezet felügyeletével foglalkozó Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát,²⁶ amelynek élére Ivan Vasziljevics Poljanszkij ezredes állították.²⁷

A Szovjetunió egykori területének felszabadítását épp ebben az időben befejező szovjet hadsereg tisztjei azt a parancsot kapták, hogy a „felszabadított”/„megszállt”²⁸ területeken a papsággal és az egyházakkal kesztyűs kézzel bánjanak.²⁹ Az új hivatalok felállításával valójában csak formálisan vonták ki az egyházakat a titkosszolgálat közvetlen adminisztratív irányítása alól, mivel ekkor még Sztálin úgy vélte, hogy azok az állam érdekeinek képviselői lehetnek majd, ha kellő „idomításon” esnek át. Ám mire a szovjet hadsereg megérkezett a jelenlegi Kárpátalja területére, a református elit egy része már elmenekült.³⁰ Az ott maradtakat első nekifu-

25 E tanács élére Sztálin az NKVD egyik hivatásos tisztjét, Grigorij Karpov ezredes állította. Erről bővebben lásd Солдатов 2001.

26 Мицель 1998.

27 Balogh 2014.

28 A szovjet és jelenleg az ukrán történetírás is a szovjet hadsereg Kárpátaljára történő bevonulását „a német–magyar fasiszta csapatoktól történő felszabadításként” tárgyalja, holott a vidéken (Csap városát kivéve) harcok nem folytak, ugyanis onnan az 1. magyar hadsereg csapatai visszavonultak. Tehát a szovjeteknek nem kellett azt senkitől sem elvívnia. Ezért a helyi lakosság zöme megszállásként élte meg az eseményt.

29 Uo.

30 Például a Kárpátaljai Református Egyház akkori főgondnoka, Polchy István, vagy R. Vozáry Aladár és Korláth Endre zsinati tag, Egry Ferenc ungi egyházmegyei gondnok. Erről bővebben lásd Fodor 2017, 98.

tásra (nem csak a reformátusokat) még az 1944. november 13-án kelt 0036. számú titkos rendelet alapján „háromnapos munkára” deportáltak közül is visszafordították, vagy aki mégis a szolymai gyűjtőtáborba került, azt Petrov tábornok 1944. december 5-i rendeletével küldték haza.³¹ Nem így volt azonban a lakosság többi részével: ahogyan azt már említettük, Nagyberegről 308 főt adtak át a hadifogolygyűjtő pontnak,³² s indítottak előbb Beregszászba, majd a gyűjtőtáborba, Szolymára. Ezek között ott voltak az egyház-község presbiterei is. Az 1944-ben huszonegy állandó taggal bíró testületből azonban csak öt ember került lágerbe: Valkóc Bálint, Fancsik Elemér, Nagy Béla, Kopor Géza és Orbán Gusztáv.³³ Ám ezek a presbiterek mind hazatértek, legtöbbjük egy éven belül, s presbiteri tevékenységüket (a jegyzőkönyvek szerint) tovább folytatták.

A szekularizálás és annak következményei a felekezeti oktatásban

Az 1944. október 28. és 1946. január 22. közötti időszakban a jelenlegi Kárpátalja területén a szovjet hatóság létrehozott egy átme-

31 Fodor G. 2017, 101.

32 Итоги направления с пунктов регистрации военных комендатур на пункты военнопленных на участке 88 пограничного карпатского полка войск НКВД 4 Украинского фронта за период с 18 по 19. 11. 44 г. // *Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга*. ВАТ Видавництво „Закрпаття”, Ужгород, 2004. с. 40.

33 A fent említettek neve megtalálható az 1945-ben összeállított listán: Valkóc Bálint (116. számmal a 31. lapon), Fancsik Elemér (84. számmal a 31. lapon), Nagy Béla (182. számmal a 33. lapon), Kopor Géza (153. számmal a 32. lapon) és Orbán Gusztáv (38. számmal a 29. lapon). Vö. KTÁL P-14. fond, 1. opisz, 220. ügyirat. (A Beregszászi körzet azon állampolgárainak névsora, akik hadifogoly- és munkatáborokban vannak.)

neti államalakulatot, amelyet Kárpátontúli Ukrajnának neveztek el. Ennek az átmeneti államalakulatnak az élén legfelsőbb hatalmi szervként a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa állt. A néptanács fennhatósága alatt és a szovjet hadsereg hathatós közreműködésével vidéken elindították az erőltetett szovjetesítést. Ennek volt első jele az 1944. december 5-én kiadott dekrétum, amelyben sor került a tömeges szekularizálásra: az egyház és az állam, az egyház és az iskola szétválasztásának deklarálására.

Ennek folyamányát olvashatjuk a nagyberegí egyházközség presbitériumának 1945. június 3-án kelt jegyzőkönyve utolsó, 7. pontjában, ahol az 1945. polgári év „az időközben bekövetkezett mélyreható változások figyelembevételével készült” költségvetési tervezetét tárgyalták. Mind ez idáig ugyanis jelentős tételként szerepelt az egyházközség előző évi költségvetéseiben a felekezeti iskola fenntartása, ám az addigi természetes rendjüktől el kellett térniük, mivel 1945 márciusában az iskolát állami kézbe vették a faluban.³⁴ Ez azért furcsa, mert bár a fent említett, 1944. decemberi dekrétum deklarálta az egyház és az iskola szétválasztását, az iskolák államosításáról nem rendelkezett. Utóbbiról csak 1945. április 20-án az 58/1945. számú rendeletében döntött a Néptanács,³⁵ amely szerint minden oktatási intézmény állami státuszt kapott, az egyházi iskolák pedig a falvak és városok fennhatósága alá kerültek.³⁶ A jegyzőkönyv szerint tehát a település új gazdái a hivatalosan közzétett tanácsrendelet előtt már egy hónappal átvették az egyházi iskola felett az irányítást.³⁷

34 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről, 67.

35 Erről bővebben lásd Szamborovszkyné Nagy 2016b.

36 KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 33. lap.

37 1945. március 24-én a Néptanács „A vallás szabad megválasztásáról” szóló dekrétumával a sajtóban kezdetét vette a görögkatolikus egyház elleni propaganda.

Ugyancsak a fent említett 1944. decemberi dekrétumra történő hivatkozással a Nagyberegi Községi Dolgozók Küldötteinek Végrehajtó Komitéje (értsd bizottsága) megtiltotta a hitoktatásnak az iskola épületén belüli megtartását. Miközben 1945 végén, először területi oktatásirányítási szinten, csak arról rendelkeztek, hogy az addigi két hittanóra helyett ezután heti egyet engedélyeznek megtartani.³⁸ Vagyis újra túlbuzgó rendeletet fogadott el a falusi vezetés. Ám ez azt vonta maga után, hogy a vallás- és énektanítás rendjén, illetve helyén is változtatni kellett, hisz azt addig az iskola épületében órarend szerint és mindenki számára kötelezően oktatták. Ez utóbbiról, miszerint vallásoktatást nem lehetett az iskolában tartani,³⁹ Pouchán Fedor, a Beregszászi körzet tanfelügyelője csak 1945 decemberében rendelkezett körlevélben.⁴⁰ Nagyberegen pedig már 1945 októberétől a régi lelkészi irodában maga a lelkész végezte a hit- és konfirmandusoktatást.⁴¹

Az 1946. február 17-i ülésen a Nagyberegi Községi Dolgozók Küldöttei Végrehajtó Komitéjének 1946. február 13-án, 50. szám alatt kelt s az egyházközségnek címzett átiratát a presbiterek megdöbbenéssel hallgatták. Az ominózus átiratban azt tudatták az egyházközséggel, hogy az elnökség 24/1946. számú határozata szerint: „a fennálló tényleges helyzet és a Nempteljes Középiskola igazgatójának beadványa alapján, valamint annak érdekében is, hogy a tanulók pontosan látogassák az állami iskolát”, az egyházközségben 1945 októberétől a lelkészi hivatal helyiségében

38 Oficinszkij 2010, 288.

39 KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 43. lap, Az iskolákban történő hitoktatás megtiltásáról, a beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2501/1945. számú rendelete.

40 Szamborovszkyné Nagy 2016b, 92.

41 Mindezt az 1946. január 13-i jegyzőkönyv 67. oldalán írtakból tudjuk meg.

zavartalanul folytatott hitoktatást haladéktalanul betiltották.⁴² A „semmi konkrét indoklással alá nem támasztott határozatot” tudomásul vették, de „egyelőre minden intézkedéstől tartózkodtak”, hogy majd alkalmasabb időben érdemlegesen tudjanak az ügyben eljárni. Vagyis ezennel mindennemű felekezeti oktatást betiltottak a faluban. Az istenhitre való nevelés visszaszorult a családi körbe.

A szekularizálás és az egyházi vagyon elkobzása

1945. április 20-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa kiadta az egyházi vagyonról szóló dekrétumát, amely szerint minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyház mint jogi személy tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába. Ez azt jelentette, hogy a hívek dönthettek az egyházi vagyon sorsáról. Az 1945-ben lejegyzett egyetlen presbiteri ülés szövegének zöme is szinte teljes mértékben az egyházközség vagyoni és pénzügyi kérdéseinek tárgyalásával foglalkozott, ti. az előző, 1944. évi egyházgondnoki számadást hallgatták meg. A terjedelmes beszámoló szerint a jelenlévők átnézték a számadás főkönyvét – amely az adóbeszedési és földbérleti naplót, valamint a sírhelyek nyilvántartási könyvét foglalta magába –, illetve a mellékkönyveket, amelyek az igazoló okmányokat: nyugtákat, ellennyugtákat, árverési, vásárlási és betétkönyvet tartalmazták.⁴³ Pontos számadatokkal tárgyalták az 1944. évi számadási elszámolást (bevétel, kiadás, tartozás tételek szerint), amelyből kiderült, hogy az egyházi földek bérletei, az

42 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről, 72.

43 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről, 65.

egyházi adók be nem fizetett összegei, illetve egy jelentős állami segély elmaradása mellett is pozitív mérleggel zárta az egyházközség az előző évet. A számadást ellenőrzés végett az egyházközség benyújtotta az egyházmegye vezetőségéhez. A lelkész itt megállapította, hogy bizony elég borúlátó az új polgári év kapcsán, mivel az új államhatalom a fent említett rendelet miatt nem támogatja az egyházközséget, s ezért a község is megvonta anyagi támogatását tőlük. S bár utóbbiról a község új vezetősége hivatalosan, papíron is értesítette a presbitériumot, azért 1946-ra még 10 méter tűzifát kiutaltak a lelkésznek.

A jegyzőkönyvben szemérmesen hallgattak arról, hogy nemcsak nem támogatta az állam az egyházközséget, de minden ingó és ingatlan vagyonától megfosztotta. A valószínűleg kényszerből hallgató egyházi forrás helyett azonban a levéltárban fennmaradt állami vagyonösszeírás igen látványosan felsorolta, mivel bírt a Nagyberegi Református Egyházközség 1944-ben:

2. táblázat. *A Nagyberegi Református Egyházközség által egykor bírt tulajdonok listája*

<i>Sorszám</i>	<i>Parcella száma</i>	<i>Terület típusa</i>	<i>Terület mérete négyyszögölben</i>
1.	1.	templomépület	1034
2.	262/2.	udvar	n. a.
3.	263.	kert	81
4.	340/2.	kert	n. a.
5.	3631.	temető	1 hold 277
6.	617.	179. sz. ház udvarral	557
7.	618.	kert	275
8.	5089., 5090., 5091.	szőlőskert és kert a Kishegy-dűlőn	827 összterülettel

(Forrás: KTÁL 239. fond, 93. ügyszer alapján)

Ezenkívül a református egyházközség tulajdonában voltak még szántók, legelők, kaszálók Nagyberég különböző dűlőiben.⁴⁴

Az állami adózás és a kötelező egyházközségi bejegyzés

A háború utáni évtized szovjet állami egyházpolitikájában három irányvonal különíthető el, amelyek a reformátusokra fokozottan vonatkoztak:

- a kivételesen szigorú pénzügyi ellenőrzés és adóztatás;
- az egyházközségek állami bejegyzésének megnehezítése;
- valamint az egyházi személyek szigorú ellenőrzése.

Az 1946. január 13-i első jegyzőkönyvi bejegyzésből az első irányvonal markáns meglétét már le lehet szűrni: vagyis az új hatalom megjelenését követően folyamatos problémát okoztak a pénzügyek. Sokat rontott az egyházközség helyzetén a pénz (ti. a pengő) rohamos romlása, az ingatlanadót is jelentősen felemelték, illetve az egyházadót az 1944. évihez képest 100%-kal felemelték, mindeközben a tagság adakozási kedve is csökkent. Igaz, utóbbit sok minden indokolta, mint például a férfilakosság nagyszámú elhurcolása kapcsán a családfenntartó elvesztése, munkahelyek megszűnése, a földbirtokviszonyok erőszakos megváltoztatása, majd a kolhozosítás elindítása. Ettől függetlenül konkrét számadatokban jelölték a tervezett kiadási tételeket, de az egyházi adó kivetése kapcsán megjegyezték, hogy azt felsőbb hatósági megerősítésre fel kell még terjeszteni.⁴⁵

44 KTÁL 239. fond, 93. ügyirat.

45 Nagyberégi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberégi Református Egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről, 68.

Az előző időszakban csak kisebb bosszúságot, adminisztratív problémát okozott az egyháztagek elmaradt adóhátraléka, mivel előbb vagy utóbb behajtották azokat. Ám 1945-ben az előző, 1944. naptári év elmaradt adójának behajtására már nem számíthattak, ugyanis a hatóságok egyértelművé tették, hogy adót a lakosságra csak az állami szervek róhatnak ki. Ezután az egyházközségek tagjaiktól csak önkéntes felajánlásokat fogadhattak el. Mindközben napirendre került az új pénz bevezetése kapcsán annak átváltása is.⁴⁶ A pénzváltásra végül 1945. november 15-én került sor. Az 1945. évi számadásnál jegyezték fel, hogy 1945. november 17-ig még pengőt használtak fizetőeszközként, és 18-tól álltak át a szovjet rubelre.⁴⁷ A beírt kiadási-bevételi tételek arra engednek következtetni, hogy egy az egyben válthatták be a magyar pengőt rubelre, mert helyi érték szerint ugyanannyi rubellel számoltak, mint azelőtt pengővel.

A Munkásküldöttek Kárpátontúli Területi Tanácsának Végrehajtó Bizottsága alá tartozó Területi Pénzügyi Osztály 1946. augusztus 20-án 2947. szám alatt értesítette az egyházközséget, hogy a pénzváltásra beadott 35 777 pengőnek megfelelő rubelösszeget 1946. augusztus 13-án a 711. szám alatt kelt határozat szerint az egyházközség javára a Nemzeti Bankban folyószámlára tette. A presbitérium Bary Gyula lelkészt és Fancsik Géza gondnokot bízta meg a folyószámla feletti rendelkezéssel mint aláírással bíró személyeket.⁴⁸

46 Uo. Ez az a jegyzőkönyvi bejegyzés, amelynél írásban már semmiről nem határoztak a presbiterek, csak a tényeket konstatálták.

47 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről, 70.

48 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1946. évi szeptember hó 1. napján tartott gyűléséről, 75.

Volt még egy terület, ahol a reformátusokat sokkal jobban terhelte az állam, mint például a pravoszlávokat. Ez pedig a református papok jövedelme után kivetett adó. A pénzügyi nyilvántartások tanúsága szerint jóval kisebb adót fizettettek a pravoszláv pópákkal, mint például a református lelkészekkel.⁴⁹ E megállapítást támasztja alá az 1948. március 12-i presbiteri ülésről készült bejegyzés, mert itt csak egy témával foglalkoztak: az állami adók befizetésével. Az egyházközséget és magát Bary Gyula lelkészt is felszólította az adóhatóság, hogy a lelkészi jövedelem után az 1947. évre befizetett adóhoz pótlólagosan fizessenek még be 1865,20 rubelt, illetve adókésedelem okán még 560 rubelt. Ezenkívül az 1948-as évre 2122,25 rubelt irányoztak elő befizetni még az államkincstárba. Ehhez pár nap múlva, utólagos kivetés címszó alatt, az eredeti 1932,50 rubelen felül újabb 4547,50 rubelt róttak ki, ami összesen a két esztendőben 6480 rubelt tett ki. Ez borzalmasan nagy összeg ahhoz képest, hogy a hivatalos folyószámlájukon mindösszesen 1000 rubel volt, s el sem tudták képzelni, honnan fogják előteremteni az állam által követelt összeget. Csak egyetlen lehetőségben bíztak, hogy az egyháztagokat adakozásra fogják felszólítani.⁵⁰ A szűkszavú jegyzőkönyv azonban nem tudósít arról, miként alakult az adóbefizetés, de megoldódni megoldódott, mert az egyházközségtől nem vonták meg az állami bejegyzésre beadott kérvényezés jogát.

Ezzel egy újabb neuralgikus kérdéshez értünk – az egyházközségek állami bejegyzésének kérdéséhez. Miközben az új hatalom a szovjetesítést gyorsított tempóban vezette be Kárpátalján, addig az egyházközségek tulajdonában lévő templomokat össznépi, valójában állami tulajdonba vette. Aztán az államilag bejegyzett gyülekezeteknek bérbe adta, ahogyan cinikusan mindig hangsú-

49 Oficinszkij 2010, 298.

50 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1948. évi március hó 12. napján tartott gyűléséről, 78.

lyozták a szovjet propagandában: ingyen. Ám az állami bejegyzést feltételhez kötötték. Erről az eljárásról 1947 nyarán esperesi körlevélben kaptak értesítést az egyházközségek. Ebben a körlevélben írtak először a bejegyzésről (az eredeti szövegek mindenhol a „regisztráció” szót használták), amelynek előfeltétele volt, hogy nem kevesebb mint húsz hívő kérvényezze a helyi küldöttek tanácsánál a bejegyeztetést. Miután a kérvényt befogadták, közgyűlésen kellett húsz főt megválasztani: „Ez a 20 (húsz) ember képezi az egyházközség magvát. Ők írják alá az állammal kötendő szerződést és egyéb iratokat: általában felelősek az egyházközségben mindeért”⁵¹ – szólt a körlevél egyik mondata. S valóban, az aláírásukkal vállalták, hogy megőrzik és védik a köznépi tulajdont, őket terheltek azok a kiadások, amelyek az ingatlan használata folyamán felmerültek, mint például a folyamatos felújítások, állagmegóvások, s kötelezték magukat arra, hogy csak vallási célra fogják az épületeket használni.

Ám ez az állami nyilvántartásba vétel nem ment olyan egyszerűen, ahogy azt a hatalom kifelé mutatta. Az egyházmegyei vezetés minden egyes egyházközséggel külön tárgyalt az ügyről, s még így is több hónapot kellett várni egy-egy kérvény befogadására. Az egyházmegye esperesi hivatalának 1948/18. szám alatt kelt körlevele még mindig csak arról értesítette az illetékes egyházközségeket, hogy melyik falu bejegyzési kérvényének befogadása nagyjából mikorra várható. A nagyberegai bejegyzést július második felére várta az esperesi hivatal, ezt is az előző körlevélből tudták meg a presbiterek, meg azt is, hogy a regisztrációra várva szükséges az egyházvezetés átszervezése, aminek céljából a Községi Komité engedélyével július 4-ére egyházközségi közgyűlést

51 KRELM, I. fond, 10. C., Esperesi körlevél az egyházközségek regisztrációjával kapcsolatban.

terveztek összehívni. Ám előtte mindenki lemondott mindenféle megbízatásáról.⁵²

A közgyűlésre aztán 1948. július 4-én sort is kerítettek, amelyen „mintegy 150 egyháztag jelent meg, akik Mester Bálintot választották meg a gyűlés levezető elnökének, P. Füzesi Bélát pedig titkárának.”⁵³ A napirendi előadó Bary Gyula volt, aki ismertette az egyházmegye esperesi hivatalának 1948/18. számú körlevelét, illetve az államhatalom által támasztott feltételeket az egyházközség bejegyzéséről. Ebben a jegyzőkönyvben semmi másról nem írtak, csak a határozatokat vezették be, ami szerint:

„1. Egyháztanács választása.

Határozat: Az egyháztanács tagjainak megválasztotta a gyűlés a következőket:

- elnök: Mester Bálint,
- titkár: P. Füzesi Béla,
- pénztárnok: Fancsik Géza,
- tanácstagok: Derceni Pál, Kázmér Ferenc, ifj. Kovács Bálint, Kovács András, T. Füzesi Kálmán, Cs. Nagy Béla, Papp Lajos.

2. Ellenőröknek megválasztotta a gyűlés a következő három állampolgárt: Kopor István, Kopor András, Szegedi Sándor.

3. A fent felsoroltakon kívül megválasztotta a gyűlés a következő egyháztagokat: Orbán Gusztáv, Kopor Géza, N. Kovács András, Nagy Gedeon, Füzesi Bertalan, Végh József, Bálint Albert.

4. Póttagokul megválasztattak: Kovács [...], Füzesi Elemér, Nyilas Gusztáv.”⁵⁴

52 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a Nagyberegi Református Egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről, 79.

53 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházban 1948. évi július hó 4. napján tartott egyházközségi közgyűlésről. 79.

54 Uo., 80.

Az erről az időszakról igen gyakran kizárólagosan idézett Peyer-Müller szerint ezt a húszas tanácsot a gyülekezetek tagjai nem szabadon, hanem a települések politikai hatóságának bele-
szólásával választották meg.⁵⁵ Ám Nagyberegen ez az állítás nem
állja meg a helyét, mert úgy az egyháztanács vezető tagjai, mint
a tanácstagok mind az egykori presbitérium legrégebbi és legaktí-
vabb tagjai lettek.

A Nagyberegi Református Egyházközség állami nyilvántartás-
ba vétele aztán fent jelzett időpontban végül is megtörtént.

Bary Gyuláról, a nagyberegi egyházközség lelkészéről

Mindenképpen külön kell szólni a település korabeli lelkészéről,
aki nemcsak a falu életében játszott meghatározó szerepet, hanem
a csehszlovák időszakban a Beregi Református Egyházmegye es-
perese volt, majd a szovjet megszállás után végül másfél-két évig
(korelnökként) képviselte felekezete egyházát a hatalom előtt.

1880. november 6-án született Beregszászban. Édesapja Bary
(Bari) Sándor (1845–1933) lelkész, egyházi énekszerző (utoljára
a Bereg vármegyei Bátyúban szolgált).⁵⁶ Középiskolai érettségi-
jét a Munkácsi Állami Főgimnáziumban szerezte 1898-ban jeles
minősítéssel.⁵⁷ Ezután a Debreceni Református Teológián tanult,
ahol 1902 szeptemberében tette le első lelkészképesítő vizsgáját,
majd egy év múlva, 1903 szeptemberében a másodikat. 1901. au-

55 Peyer-Müller 1994, 401.

56 Ifj. Révész 1960, 199.

57 OSZK, *A munkácsi magyar királyi állami főgymnasium értesítője 1897–98-ik tanév-
ről*. Közli: Fankovich Sándor igazgató. Nyomatott Munkácson, Grünstein Mór Könyv-
nyomdájában, 1898, 140. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/Munkacs_21707_](https://library.hungaricana.hu/hu/view/Munkacs_21707_allami_fogimnazium_21731_1897/?query=bary%20gyula&pg=141&layout=s)
[allami_fogimnazium_21731_1897/?query=bary%20gyula&pg=141&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/Munkacs_21707_allami_fogimnazium_21731_1897/?query=bary%20gyula&pg=141&layout=s)
(letöltve: 2017. december 23.).

gusztus 1. és 1906. február 28. között Beregszászban volt segédlelkész. Első lelkészképesítő vizsgájáig külön püspöki engedéllyel töltötte be a segédlelkészi állást, majd mint okleveles segédlelkész szolgált a beregszászi gyülekezetben.⁵⁸

Bary Gyula református lelkész, volt egyházmegyei esperes
(Forrás: Szilágyi Sándorné Zsigó Judit magángyűjteménye)

1905-ben sikeresen pályázott Túristvándi község lelkészi állására,⁵⁹ amelyet 1906. március 1-jétől töltött be egészen 1911. szeptember 5-ig. 1911 nyarán azonban Beregdarócra kapott lelkészi meghívást,⁶⁰ amelyet el is fogadott, s szeptember 6-án foglalta el új

58 TtREL I.1.i.25. Bary Gyula beregdaróci lelkész törzskönyvi lapja.

59 Hírek / Lelkészválasztás. *Szatmár* (32. évf. 8. sz.) 1906. február 17., 2. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Szatmar_1906/?query=Szatm%C3%A1r.%201906.%20febru%C3%A1r%2017.%20&pg=27&layout=s (letöltve: 2017. december 23., Hungaricana, Könyv- és Dokumentumtár).

60 Hírek / Távozás. *Fehérgyarmati Hírlap* (3. évf. 30. sz.) 1911. július 21., 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FehergyarmatiHirlap_1911/?query=feh%C3%A9r-

lelkészi hivatalát. Majd amikor 1913-ban meghalt Vígvári/y Mihály nagybereg-i lelkipásztor, a falu presbitériuma Bary Gyulát kérte fel a megüresedett hivatal betöltésére. Bary elfogadta a meghívást, és két és fél év után otthagyta Beregdarócot Nagyberegre. A nagybereg-i egyházközség új lelkészévé 1914. február 15-én iktatták be ünnepélyes keretek között.⁶¹ Aztán haláláig, 1951-ig Nagyberegen élt, bár súlyos betegsége miatt 1949 augusztusában lemondott lelkészi hivatalának gyakorlásáról.

Ám amikor 1914-ben, 34 évesen lelkészként Nagyberegre került (újságszerkesztői gyakorlattal a háta mögött, Bertók Bélával együtt), tele volt lelkesedéssel. Agilis jelleme, kezdeményező-készsége és tanulékony-sága miatt hamar bekapcsolódott a Beregi Református Egyházmegye hivatali életébe is. Nagyon hamar kiderült, hogy jól ért a hivatali ügyekhez, s először az egyházmegye közpénztárosává, majd az egyházkerület lelkészi főjegyzőjévé (püspökhelyettesévé) választották. 1933 februárjában pedig a Beregi Református Egyházmegye esperesévé választották, és rendkívüli közgyűlés keretében iktatták be.⁶² Sokat dolgozott az egyházmegye ügyéért, s ez hathatósan járult hozzá az önálló Kárpátaljai Református Egyházkerület első évtizedében a fennmaradásért folytatott heroikus küzdelemhez.

gyarmati%20h%C3%ADrlap%201911%20j%C3%BAlius&pg=130&layout=s (letöltve: 2017. december 23., Hungaricana, Könyv- és Dokumentumtár).

61 Lelkészbeiktatások. Protestáns egyházi és iskolai lapok (57. évf. 9. sz.) 1914. március 1., 136. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1914/?query=Bary%20Gyula&pg=139&layout=s (letöltve: 2017. december 23., Hungaricana, Könyv- és Dokumentumtár).

62 A református iskola jogaiért szállott síkra székfoglaló beszédében Bary Gyula beregi esperes. *Prágai Magyar Hírlap* (12. évf. 13. [3123.] sz.) 1933. január 17., 4. https://library.hungaricana.hu/hu/view/PragaiMagyarHirlap_1933_01/?query=bary%20gyula&pg=165&layout=s (letöltve: 2017. december 20., Hungaricana, Könyv- és Dokumentumtár).

*A nagyberegi református egyházi énekegylet tablója 1941-ből
(Szamborovszky József felvétele)*

A csehszlovák időszak húsz éve alatt Bary Gyula sokat szerepelt a megyei felekezeti közéletben és a sajtóban egyaránt. Ebből kifolyólag többször konfrontálódott a csehszlovák államhatalom helyi és regionális szerveivel, illetve hivatalnokaival. Emellett jó szónok hírében állt nem csak a nagyberegi hívei között. 35 évi lelkipásztori szolgálata alatt sokat tett a nagyberegi református gyülekezetért is. Ő volt az, akinek kezdeményezésére 1920–1921-ben nagyszabású templomfelújítást végeztek a református templomon, illetve vettek új nagyharangot az első világháborúban elszállított helyett, s vezették be a villanyvilágítást 1936-ban a templom épületébe. 1923-ban, ugyancsak az ő kezdeményezésére, „egyházi énekegyletet” alapítottak a faluban.⁶³ A tagság 1941-ben tablón örökítet-

⁶³ Mácza 1990, 51.

te meg önmagát, amely a mai napig fennmaradt. 1943-ban pedig Gyülekezeti Nőszövetséggé formálta a leány- és asszonykört is.⁶⁴

Amikor 1944-ben a szovjet csapatok elérték a községet, Bary Gyula 64 éves volt, és már három éve kérte nyugdíjazását, amit ugyan meg is ítélték neki, de oly alacsony juttatással,⁶⁵ hogy kénytelen volt továbbra is lelkeszi hivatalában maradni, mert hiába fellebbezett, a konvent a döntést nem hagyta jóvá.⁶⁶

Míg a magyar–csehszlovák–magyar időszakok alatti lelkeszi szolgálatáról, egyházvezetői tevékenységéről elegendő forrás, dokumentum maradt fenn Bary Gyulával kapcsolatban, addig az 1944 utáni öt évről alig valami. Pedig ez az az időszak, amikor a helyi református gyülekezetek újra a trianoni helyzetben találták magukat (ugyanis az 1938-as területi visszacsatolás után a Kárpátaljai Református Egyházkerületet felszámolták, és betagolták az egységes magyar szervezetbe), vagyis 1944-ben az anyaországon kívül maradt egyházközségek és egyházmegyék újra egyházi irányítás nélkül maradtak.

64 TtREL I.1.c 449(4). Gyülekezeti nőszövetség alakítása Nagyberegen. Bary Gyula lelkipásztornak a Beregi Egyházmegye Esperesi Hivatalának küldött 375/1943. sz. alatti levele.

65 RGY Ráday Könyvtár, 4. sz. melléklet a 173/1941. sz. konventi határozathoz. Ki-mutatás a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki református lelkeszek javadalmáról. In *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa.* Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénnyársaság, 1941, 577. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Konventi_1941/?query=bary%20gyula&pg=556&layout=s (letöltve: 2017. április 19.).

66 RGY Ráday Könyvtár, Tárgyaltatott Bary Gyula nagyberegi lelkipásztor fellebbezése a lelkeszi nyugdíjintézet intéző-bizottságának 1941. évi december hó 4. napján hozott 9409/1940. számú határozata ellen. In *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1942. évi május 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa.* Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénnyársaság, 1942, 281. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Konventi_1942/?query=bary%20gyula&pg=280&layout=s (letöltve: 2017. április 19.).

A szovjetek által megszállt területen három egyházmegye rekedt: a Beregi, Ungi és a Máramaros-Ugocsi. E három egyházmegye esperesei közül egyedül Bary Gyula maradt a helyén, a másik kettő az anyaországba menekült. Vagyis valójában az itt ragadt egyházszervezetben ő volt a legmagasabb instancia, s egyben 64 évesen Bary volt a korelnök is. A magyarországi zsinati tanács 1944 folyamán hozott határozata értelmében az újra leszakadt magyar területeken a rangidős, aktív esperes kapott felhatalmazást, hogy az egyházkerületi ügyek és teendők élére álljon mint püspökhelyettes. A három maradék egyházmegyében igen kuszán haladt minden, mivel sem az egyházi szervezet, sem az állam részéről nem mutatkozott semmiféle szándék az ügyek összefogására. Bary a kusza és nehéz körülmények közötti 1944–1945-ös években nem élt a ráruházott jogával. Igaz, ekkor már gyakran okozott neki gondot rendetlenkedő szíve. Továbbá nem is volt mivel utaznia, s ahogyan 1947 elején megjegyezte, ha Beregszászba akart menni, akkor legfeljebb gyalogolhatott, mert semminemű közlekedés nem volt akkoriban.

A fent említett Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon (USZSZK) belül 1945 tavaszán hozták létre,⁶⁷ majd év végére állították fel a tanács alsóbb hivatalait és nevezték ki az alsóbbrendű közigazgatási területek megbízottait. 1946-ban került posztjára Kárpátalján a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát képviselő Agafonov, aki aztán minden felekezetet felkeresett a vidéken. A reformátusoktól 1946 nyarán Bary Gyulát mint korelnököt kereste meg, s kérte, állítsa össze a református egyházközségeiben szolgáló aktív lelkészek listáját, megjelölve rajta születési adataikat és végzettségüket. Ezt Bary 1946. július 23-i keltezéssel meg is tette. Tárgyalás céljával Agafonov hivatalos úton még az év december 23-ára berendelte magához Ungvárra Baryt. Ám az éppen akkor is betegeskedő lelkész maga helyett „...a Beregi Egyházmegye főjegyzőjét s egyik tanácsbíráját: Györke István bereg-

67 Мицель 1998.

újfalui lelkipásztort” helyettesítőként küldte el Ungvárra, amiről magát Agafonovot és a másik két esperest is írásban tudósította.⁶⁸ A Györkével folytatott megbeszélésekről nem tudunk tényeket, de azt igen, hogy az állam személyében Agafonov mindenképpen és mihamarabb szeretne volna elérni, hogy „szabályszerűen megválasztott területi megbízott, sztársij kerüljön az egyházkerület élére”.⁶⁹ Ennek érdekében 1947. január 22-én a három egyházmegyében elrendelték a területi megbízott választása céljából összehívandó ülést.⁷⁰ A református egyház területi megbízottjának választását február 12-én meg is tartották Nagyberegen, ahol a szavazatbontás után a 82 leadott szavazatból 80-at a fent említett Györke István beregújfalui lelkipásztor kapott. Azt azonban a szavazás előtt nem tisztázták, hogy a területi megbízott rendelkezik-e majd a teljes püspöki jogkörrel is, vagy csak a reformátusokat képviseli az állammal folytatott tárgyalásokon. Ez a már idézett, a Bary által jegyzett 3/1947. számú, 1947 májusában kelt körlevélből is kitűnt.

Tehát nagy hiba lenne nekünk, kései utódoknak az 1947. február 12-i nagyberegi szavazást püspökválasztásként beállítani, mert a forrás is csak „Szavazatbontási jegyzőkönyv” fejléctet visel, amely aztán „a református egyház területi megbízottjának választásáról” kifejezésekkel folytatódik. Ez a megfogalmazás azért fontos, mert az a vád, hogy Bary Gyula a csúfos vereséggel véget ért püspökválasztás [*sic!*] miatt egyházi és állami hadjáratot indított a Keleti Baráti Kör tagjai ellen, az eddig feltárt és ismertté vált források szerint nem állja meg a helyét.⁷¹ Horkay Barna szerint is hiba volt

68 KRELM, I. fond, 10. C., Bary Gyula Református egyházi területi megbízott 3/1947. számú, 1947 májusában kelt körlevele.

69 Orbán 2009, 241.

70 Uo.

71 A „püspökválasztás” megfogalmazást lásd Fodor G. 2016, 188., illetve ugyanez a vélemény olvasható még: Fodor G. 2017, 108., valamint Fodor Gusztáv ebben a kötetben megjelent tanulmányában is ugyanezt állítja.

a baráti körösöknek beleavatkozniuk az egyházi választásokba, ő maga írta 1998-ban megjelent visszaemlékezésében: „Nem kellett volna beleavatkozni az egyházszervezés kérdésébe, úgysem értünk el semmit, csak növeltük az ellentéteket. A mi dolgunk az Ige hirdetése, az imádkozás, a lelkek mentése.”⁷²

Györke István mindkét jogkörre igényt formált, s csak akkor volt hajlandó elfogadni a területi megbízott feladatát, ha egyben a püspöki tisztséget is megkapja. Amikor az esperesek ezzel nem értettek egyet, ezt Lajos Sándor máramaros-ugocsi esperes 1947. április 8-án kelt körlevelében meg is fogalmazta.⁷³ Hogy a kérdést egyházjogilag tisztázzák, az esperesek márciusban egyetemes értekezletet akartak összehívni, de Agafonov nem adott rá engedélyt. Ezért Bary személyesen akart találkozni az egyházügyi megbízottal az ügy tisztázása céljából, amire végül is 1947. május 6-án került sor Beregszászban.⁷⁴ Bary szerint Agafonovot nem érdekelte az egyház belső igazgatási ügye: „...közömbösnek jelentette ki, hogy én püspök vagyok-e, vagy ilyen vagy olyan esperes, előtte, illetve az állam előtt csak egy a fontos, annak tudomásul vétele, hogy az egyház tökéletesen el van választva az államtól, s hogy az egyház és annak tényezői ne politizáljanak, s államellenes magatartástól legmesszebbmenőleg tartózkodjanak.”⁷⁵ Bary ekkor szerzett tudomást arról, hogy Györke lemondott a csak területi megbízotti posztról, így végül a nagyberegi lelkész elvállalta a területi megbízott szerepét, ahogyan ő fogalmazott: „Én tehát – ismétlem – csak arra vállalkoztam, hogy az államkormány és egyetemes egyházunk viszonyának mielőbbi megnyugtató rendezése érdekében csekély tehetséggel közreműködve, az ún. függő kérdések elintézésé-

72 Horkay B. 1998, 128–129.

73 KRELM, I. fond, 10. C., Református esperesi hivatal Fancsika. 22/1947. körlevél.

74 KRELM, I. fond, 10. C., Bary Gyula református egyházi területi megbízott 3/1947. számú, 1947 májusában kelt körlevele.

75 Uo.

sének előmozdítása által segítségül legyek annak a helyzetnek kialakításában, amelyben aztán egyházunk majd megkezdheti saját belső, közigazgatási és missziói berendezkedését és feladatainak célszerű megoldását!”⁷⁶ Nehéz elképzelni, hogy egy 67 éves, megfáradt, állandó szívbetegséggel küszködő ember állami hatalomra akart volna törni lelkésztársaival szemben.

A református egyházmegyék és egyházközségek belső ügyeinek megbeszélésére végül is 1947 nyarán Bátyúban sikerült tanácskozást összehívni, ám azon a baptistákkal történő összeolvadás kérdése dominált. Ezután végül 1947 szeptembere folyamán elindulhatott az egyházközségek állami bejegyzésének folyamata, amely 1948 végéig tartott. Ám ekkor Bary Gyula egészségi állapota már igen leromlott. A következő, 1949. évben pedig már többször előfordult, hogy nem volt képes temetni, amit az anyakönyvi bejegyzések híven tükröznek: kisegítő lelkész és esetenként még a kisegítő kántor is temetett helyette, ha nem tudott már megjelenni.⁷⁷ Esperesi posztjáról pedig már 1947 márciusában lemondott, amelyet Illyés István vett át.

1951. február 14-én aztán Bary Gyula életének 71. évében elhunyt. Két nap múlva, február 16-án temették el az egykori beregi esperest. A temetési szertartást Illyés István beregszászi helyettesítő lelkész, megbízott esperes és Pói József haranglábi lelkész végezte.⁷⁸

76 Uo.

77 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Halottak anyakönyve a nagyberegi egyházban az 1949. évben, 10–11. sorszám alatt.

78 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, Halottak anyakönyve a nagyberegi egyházban az 1951. évben. 17 lapszámon a 4. folyószám alatt. Ezenkívül lásd még: UBSZKHL, 7. fond, C-5933. ügyirat, 181. lap.

Bary Gyula temetése, és amire a hatalom emberei azt felhasználták

Bary Gyulának még a temetése is következményekkel járt. A temetésen majdnem az egész falu ott volt, ám mint később kiderült, nem mindenki a végtisztességaradás céljából, mert voltak olyanok is, akik az ún. antiszociális elemeket figyelték meg. Ez utóbbiakról például egy, még aznap keltezéssel a KGB Beregszászi Járási Ügyosztályára érkezett feljelentő levélből tudunk. E „becsületes honpolgár” azt jelentette, hogy a temetésen „jelen volt az egész kulákság”, és ő többedmagával⁷⁹ Mester Bálint és Nagy Gedeon kulákok mögött haladva a temető felé fültanúja volt, ahogyan a két kulák az úton egyfolytában a szovjethatalmat ócsárolta.

Bary halála után Makkosjánosiból Ruszka Bertalan járt Nagyberegre istentiszteletet tartani mint helyettesítő lelkész. Nem sokkal Bary halála után, 1951 húsvétjának vasárnapján a Lenin Kolhoz elnöke, Lengyel József – mint később kiderült, önkényesen – parancsba adta az egyházgondnoknak, hogy a faluban ezután csak temetéskor lehet meghúzni a templomi harangokat, istentiszteletre nem. Még azt is közölte a gondnokkal: „Mondja meg a papjának, hogy ha kedves néki szabadsága és a családja, hagyja el Nagybereget...”⁸⁰ Ezután Ruszka Bertalan nem ment egy ideig Nagyberegre, s a hívek lelkész nélkül maradtak. Gencsy Béla főesperes hivatalból feljegyzést intézett a kolhozelnök cselekedetéről Agafonovhoz, de nem a saját, hanem Mester Bálint nevét írva a levél alá, aki a húszas tanács elnöke s egyben gyülekezeti korelnök is volt. A beérkezett panasz miatt Lengyel József kolhozelnököt berendelték Ungvárra. Miután Lengyel visszatért Ungvárról, „magából kikelve kiabálta, hogy amiért feljelentettem, meg fogja mu-

79 A jelentésben a következő nevek szerepelnek társként: Bodnár János, Derceni Béla és Géci Béla. Lásd *uo.*, 65. lap.

80 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 228. lap.

tatni, hogy el fogok pusztulni”⁸¹ – emlékezett vissza az esetre 1951 őszén Mester Bálint.

Aztán hirtelen felgyorsultak az események: 1951 májusában elkezdtek szétszedni Nagy Gedeon csűrjét. Ez azért volt meglepő, mert azt a gazda – a helyi kommunista aktivisták vissza nem utasítható javaslatára – már 1947 márciusában felajánlotta a kolhoznak,⁸² ám addig nem foglalkoztak vele.

Mindeközben 1951. július 18-ára a belbiztonsági szervek berendelték és kihallgatták a KGB Beregszászi Járási Ügyosztályán a fent már említett feljelentést író Kovács Gedeont.⁸³ Ezt követően még tizenöt tanút hallgattak ki, akiktől terhelő tanúvallomásokat próbáltak begyűjteni a feljelentésben megvádolt két személyre.⁸⁴ Ugyanakkor a nyomozó hatóság kikérte a két gyanúsított gazdaságának kulákgazdasággá történt minősítéséről szóló igazolását is.⁸⁵

A KGB körzeti nyomozati osztálya szeptember 22-én letartóztatási végzést kért Mester és Nagy ellen, amit öt nappal később meg is kaptak.⁸⁶ A nyomozati tervben Mester Bálintot a Btk. 54. § 10. cikkely első szakasza és a 13. cikkelye, míg Nagy Gedeont „csak” az 54. § 10. cikkely első szakasza alapján vádolták meg, ezért a két

81 A visszaemlékezés szövegét Mester Bálint unokája bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök neki.

82 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 55. lap.

83 Uo., 67. lap.

84 A tanúk névsora a kihallgatás időrendjében a következő volt: Kovács Gedeon, Derceni Béla, Márki Pál, Kurmai Pál, Füzesi Sándor, Kun Dezső, Cselle Gusztáv, Horvát Géza, Bodnár János, Géci Béla, Nagy Sándor, Kovács András, Puskás Lajos, Sipos József, Kenéz Gedeon. A kihallgatás szövegét lásd: UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 67–120. lapok.

85 Mindkét igazolást a Munkásküldöttek Beregszászi Körzeti Tanácsának Végrehajtó Bizottsága állította ki 1951. szeptember 7-i dátummal. A kulákgazdasággá történt minősítés dátuma is azonos mindkét gazda esetében: 1950. július 1. Lásd: UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 170, 172. lapokon.

86 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 5. lap.

letartóztatott ügyét külön vizsgálták, bár mindkét vádlottat a KGB ungvári, 1. számú börtönében tartották, ahol a kihallgatásuk is zajlott. Mester Bálint ellen az alábbi vádpontokat fogalmazták meg:

- A magyar időszakban a „fasisztabarát” Magyar Élet Pártjának tagja volt;
- ugyanekkor a községi előljáróság tagja volt;
- ugyanekkor levanteoktató volt;⁸⁷
- 1944 áprilisában a magyar csendőrökkel együtt részt vett a zsidó nemzetiségűek letartóztatásában;
- szovjetellenes agitációt folytatott, becsmérelte a szovjet- és a kolhozrendszert, és a burzsoá rend visszaállítását óhajtotta.⁸⁸

Nagy Gedeon ellen pedig ezeket a vádakhoz hozták fel:

- A magyar időszakban a „fasisztabarát” Magyar Élet Pártjának tagja volt;
- jelen időben a Szovjetunióval szemben ellenségesen lépett fel, és szovjetellenes agitációt folytatott a faluban, amivel zavarta a településen zajló rendezvényeket;
- becsmérelte a szovjet valóságot és a kolhozrendszert, a burzsoá rendet dicsérte, valamint a szovjetrendszer bukását jósolta Kárpátalján.⁸⁹

Mindkettőjükénél még aznap megejtették a teljes vagyonösszeírást, kezdve a nevükön szereplő lakóházzal és boroshordókkal, s az ágytakarókkal befejezve.

Mester Bálint 1887-ben született, vagyis letartóztatásakor 64 éves. A szovjet betörés előtt a községi előljáróság tagja volt, és tehetős gazdának számított a faluban 25 hektár szántója ellenére is, mert saját vetőgépe és villamosdinamóval működő cséplőgépe volt, amelyet nemcsak Nagyberegre, hanem a környező települé-

87 A kihallgatások és a nyomozás során bizonyítást nyert, hogy nem ő volt a levanteoktató, csak segédi megbízatása volt Jagyutt István oktató mellett.

88 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 5. lap.

89 Uo., 14. lap.

sekre is bérbe adott aratás idején. Emellett volt még igavonó és lábasjószága is, de azok száma még a szovjet hivatal szerint sem volt jelentős. Amikor 1944 novemberében a falu férfait elhurcolták, Mester már 58 éves volt, tehát nem vitték el a „háromnapos munkára”. Mikor 1947 tavaszán megalakult az első kolhoz a faluban, s agitálták, lépjen be, akkor ő már betöltötte a 60. életévét, a szovjetrendszerben az már nyugdíjkorhatárnak számított, és nem volt köteles belépni. Ahogyan az egyik helyi ifjúkommunista agitátor megjegyezte: ezt is megúsza. Ám azt nem, hogy ingóságaiból ne kelljen odaadnia az újonnan alakuló második kolhoz vagyonába: ekkor „ajánlotta fel” (némi erőszakos rábeszélésre) a cséplőgépét az áramfejlesztővel együtt, valamint két ökrét a Marx Károly Kolhoznak.⁹⁰ A kommunistáknak azonban a lovak és a szekerek kellettek, így azokat később egyszerűen lefoglalták 6 mázsa terménnyel együtt.⁹¹ Aztán a következő évben a kolhozból kiküldött agitátorok újra vetőmagért mentek⁹², s azt ígérték, majd visszaadják azt vagy kifizetik. Egyiket sem tették.

A másik vádlott Nagy Gedeon, aki 1899-ben született, vagyis letartóztatásakor 51 éves volt. A szovjet időszak előtt ő 22 hektár szántóval, 1 hektár szőlővel, igás- és haszonjóságokkal bírt. Őt sem hurcolták el a „háromnapos munkára”, de 1947. március 15-én felvételét kérte a Lenin nevét viselő mezőgazdasági *artelbe* (szövetkezetbe) feleségével és három gyermekével együtt,⁹³ vala-

90 A fent említett vagyontárgyak átadásáról 1948. december 15-én jegyzőkönyv is született, amelyet öt tanú jelenlétében vettek fel (Kun Elemér, Márki Pál, Kun Ferenc, Kaszonyi Sándor, Turányi András), s amelynek másolatát csatolták a perirathoz. Lásd: UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 179. lap.

91 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 38. lap.

92 Mester Bálint elmondása szerint akkor 1,5 mázsa vetőmagot adott oda (50-50 kg kukoricát, kendert, babot), ezenkívül 50-50 kg búzát, kukoricát és rizst, valamint 220 kg zabot. Lásd: UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 43. lap.

93 Nagy Gedeon kolhozba történt írásos kérelmének másolatát csatolták a periratanyaghoz. Lásd uo., 188. lap.

mint 1360 *cservonyec* értékben vitt be ingóságot a közösbe.⁹⁴ Ám Lengyel József kolhozelnök javaslatára a Lenin Kolhoz tagjainak gyűlésén 1948. december 5-én Nagy Gedeont és még másik öt tagot kulákság vádja miatt, egyhangú szavazás eredményeképpen, kizárták a kolhozból.⁹⁵

1951. november 28-án vádat emeltek Nagy Gedeon és Mester Bálint ellen, miközben semmilyen bizonyíték nem volt a két gazda bűnösségére, csak a falu kilenc fiatal kommunistájának vallomása.⁹⁶ A zárt bírósági ülést december 12-én tartották meg. A védelem tanút nem idézett be, a vádlottak mellett senki nem tanúskodott. A zárt ülés jegyzőkönyvében 32 oldalon keresztül ismétlődnek a terhelő tanúvallomásokban pontosan ugyanazok a vádak, amelyeket már a nyomozati tervben megfogalmaztak.⁹⁷ A még ugyanezen a napon kihirdetett ítélet szerint mindkettőjüket tíz év javító-munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre, halmazati büntetésként öt év jogfosztásra és személyes vagyonuk elkobzására ítélte a bíróság, de öt napon belül fellebbezési joggal élhettek.

Ők éltek is ezzel a joggal, melyet 1951. december 16-án „Ungváron a nagy Csurmában”⁹⁸ fogalmazott meg Mester Bálint, és

94 KTÁL P-995. fond, 1. opisz, 10. ügyirat, 5. lap, A kolhoztagok nyilvántartási könyve az 1947. évre.

95 Pedig hivatalosan csak 1950. július 1-jén nyilvánították Nagy Gedeon gazdaságát kulákgazdasággá.

96 A meghallgatott 22 emberből a következő kilenc vallott a vádlottak ellen: Bodnár János, Derceni Béla, Kovács Gedeon, Géci Béla, Kurmai Pál, Kun Dezső, Kovács János, Hollander Miksa, Hollander Dávid.

97 Ennél az esetről félelmetesen végig lehet követni a koncepció per aprólékosan konstruált felépítését, ha az ügyiratban nem időrendbe szedett iratokat kronológia szerint olvassuk végig. Hogy hiányos az ügyirat, vagyis nem minden, az eljárás során született jegyzőkönyvet fűztek be, az a teljes anyag átolvasása után derült csak ki. Illetve az is, hogy a tanúk vallomásai oly mértékben megegyeznek, mintha betanult szöveget mondtak volna fel.

98 Így szerepel a kézzel írt fellebbezés alján. Lásd: uo., 230. lap.

kettejük nevében nyújtottak be az USZSZK Legfelsőbb Bíróságához. A magyar nyelven benyújtott fellebbezésben azt állították, hogy letartóztatásuk személyes bosszún alapult, és az egész eljárás valótlan vádak tömkelege, amely Lengyel József nagybereg-i kolhozelnök műve. Továbbá ebből a kéziratból kiderült, hogy a kolhozelnök a falu teljhatalmú uraként és fiatal kommunistaként túlbuzgóságában valóban be akarta záratni a templomot a faluban. S mikor ez Ruszka Bertalan fenyegető üzenete után elmaradt, meg volt győződve róla: legyőzte a régi rend követőit. Ezért vehette oly zokon, hogy berendelték Ungvárra. Amikor pedig tudomást szerzett arról is, kinek a neve szerepelt az Ungvárra küldött panaszlevél alatt, akkor pecsételődött meg Mester Bálint sorsa. Nagy Gedeonra pedig azért orrolt meg, mert amikor a kolhoznak közép-ázsiai köztársaságokba gyapotszedő munkásokat kellett küldenie, akkor a kolhozelnök az ő fiát is kijelölte, ám az nem ment el „önként”, s ekkor Lengyel bőszen megígérte Nagynak, hogy várjon csak, „majd őt fogja ezért elvitetni”.⁹⁹ Az is teljesen elképzelhető, hogy a fontosságában megingathatatlanul bízó¹⁰⁰ s büszkeségében megsértett kolhozelnök keze is benne volt a feljelentő levél megírásában, mert a letartóztatások napján a KGB Beregszászi Járási Ügyosztályának képviselői – a *Beregszászi Beszpeka* – reggel először a kolhozirodára mentek, s csak azután szálltak ki letartóztatni a két gazdát.

A tényfeltáró és terjedelmes fellebbezés azonban nem hatotta meg a fellebbviteli bíróságot, és 1952. január 10-én az USZSZK Legfelsőbb Bírósága elutasította kérelmüket.¹⁰¹ 1952. február 6-án pedig az összeírt vagyon lefoglalását is végrehajtották: a nevükön

99 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 230. lap.

100 Lengyel József 1920-ban született a szomszédos Kígyóson, majd 1944-ben a szovjet csapatokkal érkezett a faluba, s 1946-ban, 26 évesen már a Nagybereg-i Községi Népbiztosságnak, majd ezután kolhozának lett az elnöke.

101 UBSZKHL, 7. fond, C-5433. ügyirat, 231. lap.

szereplő földeket a helyi kolhoz kapta meg, a vagyontárgyaikat pedig az állam javára elárverezték. Nagy Gedeon 1952. március 26-án a Rivnei területen található egyik javító-munkatáborba került.¹⁰²

Nagy Gedeon 1954-ben felülvizsgálati kérelemmel fordul az USZSZK főügyéséhez az 1951-ben kimondott ítélete eltörlése ügyében. Még az év május 31-i keltezéssel ellátott határozat szerint Nagy ellen hibásan használták a Btk. 54. § 4. cikkelyét, ezért hét évre csökkentették az eredetileg tízéves szabadságvesztésének időtartamát. El azonban nem engedték.¹⁰³ A Mester Bálint ügyében 1951-ben meghozott döntést továbbra is helyénvalónak ítélték, ő még enyhítést sem kapott. Aztán Nagy Gedeont a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1955. szeptember 3-án kelt rendelete értelmében 1955. október 14-én szabadon engedték.¹⁰⁴

Azért is feltűnő ez az ügy, mert míg Bary Gyula nem gyengélkedett, addig a faluból alig vittek el olyan embert, aki az egyházközség megbecsült tagja volt. A falu bíróját és egy visszatért csendőrségedet kivéve a Szovjetunióhoz csatolás után csak 1948 nyarán kezdődtek a letartóztatások a faluban, amikor a lelkész már többet volt beteg, mint nem.¹⁰⁵ Vagyis nemcsak az egyházközség tagjai előtt bírt tekintéllyel, hanem a falu új gazdái is tarthattak kicsit tőle, pedig utóbbiak nem is nagyberegai születésűek voltak,

102 A munkatábor vezetője által kiállított igazoláson nem szerepel, hogy milyen munkát végzett Nagy, de az igen, hogy rossz fizikai állapotára hivatkozva nem dolgozott lelkiismeretesen, ám a tábori rendet soha nem szegte meg, ellene szabálysértés ügyében ott eljárás egyszer sem folyt. A tábor helyét nem jelezte, csak egy sorszám szerepel az igazoláson és az arra tett pecséten is: № ЯА-128/169.

103 Kis intermezzo, hogy ugyanaz a Ruszin V. (csak most már területi ügyészként) engedélyezte a büntetés enyhítéséről szóló határozatot, mint aki három évvel korábban az ítéletet meghozó bíróság élén állt.

104 Ebből a szabadon bocsátó értesítőből tudjuk meg, hogy a ЯА-128/169. sorszámu javító-munkatábor, ahol Nagy Gedeon büntetését letöltötte, a Rivnei terület Olekszandrivszkiji járás Gorodok falujában volt. Mester Bálint büntetésének helyéről vagy kegyelmi kérvényéről azonban nem került elő semmilyen információ az iratanyagból.

105 Erről bővebben lásd Szamborovszkyné Nagy 2017, 232–233.

a szovjet hadsereggel érkeztek mint hithű kommunisták. A település szovjethatalmat kiszolgáló vezetői előtt Bary respektálását valószínűleg a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát képviselő Agafonovval meglévő kapcsolata okozhatta. Hogy törődött-e ezzel a lelkész vagy sem, nem tudjuk. De a település lakosainak jól jött ez a helyzet.

És végül...

Konklúzióként elmondható, hogy Nagybereg egykori mezőváros múltja egyszerre, abban a bizonyos állatorvosi ló szerepében magán hordozza a kárpátaljai magyar települések lakosait 1944 után érintő minden nyomorúság jellegzetességét, ugyanakkor rendhagyó módon olyan események és történések helyszíne, terepe is volt, amelyek nem minden községben voltak megfigyelhetők. A falut ugyanis az új vezetés a szovjetrendszer kirakattelepülésévé szerette volna tenni, s tette is, ennek folyományaként minden vállalat túlzássá és normán felülivé vált, minden rendelkezés másokat megelőzően jelent meg és lett végrehajtva. Ezek érhetők tetten az egyházközséggel szembeni viselkedésben a falu új urai részéről, akik szinte kivétel nélkül *homo novusok* úgy a vezetésben, mint a községben, hisz legtöbbjük nem nagybereg-i születésű volt, csak a szovjet hadsereggel jelent meg a településen. A hatalom iránti teljes elköteleződés hevében gyakran túllóttek a célon, mint például a hitoktatás vagy a harangozás betiltásakor. A református közösséget azonban felszámolni nem tudták, és a templomból nem lett sem raktár, sem múzeum.

Az egyházközség tagjainak 1944 őszén történt elhurcolásakor azonban feltűnően kevés presbitert vittek el, míg iskoláját a területi rendelet előtt államosították. Ingatlanjai állami, temploma önkormányzati tulajdon lett, de a helyi egyházi tisztviselők elleni koncepció

perek zöme csak Bary Gyula református lelkész aktív korszakának hanyatlásával indult meg.

Az is megállapítható, hogy a néhai nagyberegí lelkész, az egykori beregi egyházmegyei esperes, Bary Gyula 1944 után jelentős szerepet játszott a kárpátaljai reformátusság történetében. Azonban az, hogy valójában milyen szerepet töltött be, mind ez idáig nincs tisztázva. Elengedhetetlen lelkészi életútjának megrajzolása, amelyben nemcsak az időben történő egymásutániságra kell figyelni, de fokozottan törekedni arra is, hogy meglegljük az embert, a lelkészt mozgóató szándékókat. Újabb források feltárása, illetve a már feltártak valós forráskritikával történő feldolgozása szükséges. A korszakból fennmaradt lelkészi visszaemlékezéseknél és önéletírásoknál a forráskritika alkalmazása szintén különösen fontos. Ezzel kapcsolatban Balogh Margitnak a munkában már idézett írásában megfogalmazott gondolataival értek teljes mértékben egyet, miszerint: „Emlékiratokat nemigen szoktak az utókor önzetlen tájékoztatásának céljából írni, politikai fordulatok után azonban gomba módra megszaporodnak. A memoárok értékes, de fokozott ellenőrzésre szoruló írások, inkább önigazolások. Hallgathatnak esetleg olyan történetésekről, amelyek esetleg más megvilágításba helyeznék az emlékező életművét. Általában ügyelnek arra is, hogy korábbi, már túlhaladott, netán veszélyes nézeteik ne derüljenek ki.”

Gyakran hivatkozunk mindennapjainkban arra, hogy a hit hegyeket mozdíthat, de ne felejtjük el, életeket is megtarthat! Ez utóbbi bizonyítását is fellelhetjük a nagyberegí egyházközség történetének olvasásakor.

Források

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye (RGY), Ráday Könyvtár

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1941.

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1942.

Füzesi Elemér (1918–2001) egykori nagyberegai lakos feljegyzései. (A család birtokában.)

Hungaricana, Könyv- és Dokumentumtár (archív sajtó)

Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (KRELM)

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області) (KTÁL)

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára (KSH Könyvtár)

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1947. (Kézirat gyanánt.)

1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület.) Budapest, 1990. (Kézirat.)

Mester Bálint néhai nagyberegai presbiter visszaemlékezése. (A család birtokában.)

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

A munkácsi magyar királyi állami főgymnasium értesítője 1897–98-ik tanévről. Közli: Fankovich Sándor igazgató. Nyomatott Munkácson, Grünstein Mór Könyvnyomdájában, 1898.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL)

I.1.c. Püspöki Hivatal iratai, Igazgatási iratok

I.1.i. Püspöki Hivatal iratai, Lelkeszi törzslapok

Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai Hivatalának Levéltára (Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області) (UBSZKHL)

Irodalom

Adriányi Gábor 1989: Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989/1. 325–335. http://real-j.mtak.hu/996/1/MagyarEgyhaztorteneti-Vazlatok_1989.pdf (letöltve: 2017. december 20.).

Balogh Margit 2007: Az egyháztörténet-írás főbb forrásai. *Múlt-kor*, 2007. augusztus 16. https://mult-kor.hu/20070816_az_egyhaztortenetiras_fobb_forrasai?pIdx=2 (letöltve: 2017. december 20.).

Balogh Margit 2014: „...legyen a maguk védőangyala” – Az 1917–1945 közötti szovjet-orosz egyházpolitika és hivatalai – minta a népi demokráciák gyakorlatához. Az előadás elhangzott a 25 éve szabadon egyháztörténeti konferencián a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye legalizációjának 25. évfordulóján. Beregszász, 2014. november 27. <https://www.youtube.com/watch?v=csOOyBDjjOE> (letöltve: 2017. december 15.).

Fodor Gusztáv 2016: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 170–197.

- Fodor Gusztáv 2017: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, málenkij robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba (1944–1953)*. Beregszász–Ungvár, Rik-U Kiadó. 97–117.
- Horkay Barna 1998: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. [h. n.], Kom Over En Help Alapítvány.
- Mácza Mihály 1990: A Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség országos dalosünnepé Komáromban 1938-ban. *Limes: Komárom-Esztergom megyei tudományos szemle*, 1990/1. 45–55.
- Molnár D. Erzsébet 2015: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953)*. *Doktori (PhD) értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK, kézirat. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D._E.pdf (letöltve: 2017. december 15.).
- Oficinszkij, Román 2010: Állam és egyház. In Fedinec Csilla–Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 – történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 287–296.
- Orbán Marianna 2009: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947). *Acta Beregsasiensis*, 2009 (8)/2. 239–244.
- Peyer-Müller, Fritz 1994: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között, kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya.
- Ifj. Révész Imre 1960: *A magyar református egyháztörténet könyvészete. Bibliográfiai gyűjtemény 1–1030. 1–5. kötet*. Budapest, kézirat. (letöltve: 2017. december 23.).
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2016a: „Amiről sokáig beszélni sem volt szabad.” Lapok Nagybereg meg nem írt történelméből. In Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozata, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 130–153.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2016b: A szovjet hatalom megjelenése és be rendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–46). Történelmi vázlat. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2016 (15)/1. 83–99.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2017: Koncepciós perek, politikai elítéltek, egyszerű emberek. Szovjet belbiztonsági tisztogatások Nagyberegen

- (1945–51). In Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, málenkij robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953)*. Berekasz–Ungvár, Rik-U Kiadó. 226–244.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya [é. n.]: „A nagy testvér ölelésében”. A Kárpátaljai Református Egyház történetének kutatása a Narancsik Imre Kutatói Műhely keretében. A tanulmány a Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány által gondozott kötetben fog megjelenni.
- История городов и сёл Украинской ССР. Закарпатская область*. Институт истории Академии наук УССР, Киев, 1982.
- Мицель, Михаил 1998: Общины иудейского вероисповедания в Украине (Киев, Львов: 1945–1981). К. <https://christianpacifism.org/> 2017/06/16/религиозная-политика-советского-гос// (letöltve: 2017. december 2.).
- Солдатов, Александр 2001: После 1917 года. *Отечественные записки. Журнал литературный, политический и учёный*. Выпуск журнала № 1 (1) 2001. <http://www.strana-oz.ru/2001/1/posle-1917-goda> (letöltve: 2017. december 20.).
- Редактор: Федака Д. М. 2004: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. Ужгород, ВАТ Видавництво „Закрпаття”.

Summary

IBOLYA SZAMBOROVSKYNÉ NAGY

**“Considering the profound changes that occurred meanwhile...”
The inner life of the Reformed Church of Nagyberég (Velyki
Berehy) in the period of 1944–1951**

Besides the fact that church history or historiography did not exist in my little Transcarpathian homeland for more than a generation, it was forbidden or even punishable to deal with the question except in the cases when the author approached the topic from an atheistic standpoint. While in Hungary some basic literature is available for researching church history, this cannot be said for the region which was a part of the Soviet Union for almost a half a century. The absence or severe deficiency of sources is a fundamental problem here, as written documents concerning certain churches or certain church dignitaries have hardly survived from the period after 1944.

Taking into consideration the fact that church history is an integral part of the whole nation's past and also that of the Transcarpathian part of the nation, it is essential to embed the question in the process of the history of the region in a proper way. For this reason, I approach the question from a historiographical and from a social-science perspective. I mostly address micro-historical questions and their effects on our community, so I endeavour to describe the era examined by means of historiography in general and local history in particular.